

15 personen uit zijn gevolg in het Leidse *Album Studiosorum* opgenomen. Maar er gebeurde een desastreuze diplomatieke catastrofe: een van zijn dienaars werd wegens ‘dootslach binnen de stad Leyden’ ter dood veroordeeld en geëxecuteerd, zonder dat de prins werd verwittigd. Daarom ging Radziwiłł tijdens de plechtige opening van het nieuwe academiejaar in februari 1632 zijn dienaar verdedigen, of eigenlijk veelmeer zijn eigen eer en positie – en dat met een ‘calumnieuse, injurieuse ende seditieuse aenspraecke’ tegen de *Rector Magnificus* en de senaat van de universiteit. De verontwaardiging van de *Academie* was buitengewoon groot; zelfs de Prins van Oranje werd in de zaak bijgeroepen. Tenslotte werd een compromis bereikt, in de vorm van een mondelinge verontschuldiging van Radziwiłł, om de eer van de universiteit ‘te doen repareren’ maar ook Radziwiłł zelf ‘niet veel te quetsen, om seeckere consideratien’ (dat ‘Leidse schandaal’ werd door P.C. Molhuysen in het tweede deel van zijn *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*, 's-Gravenhage 1916, gedocumenteerd). Deze ‘seeckere consideratien’ zijn wel begrijpelijk, gezien de diplomatieke rol van Radziwiłł als koninklijk gezant. Ook het portret ‘en pied’, met de uitmetingen 202 × 114,7 cm, getuigt van de grootsheid van de geportretteerde – in een zeer rijk, prachtvol gewaad, met een zeer trots gezicht, een echte prins midden onder Hollandse burgers... Misschien is dus de datering door Steinborn (ca. 1632?) ietsjes te ‘vervroegen’ – misschien werd Radziwiłł vóór het ‘Leidse schandaal’, dus in de zomer 1631 geportretteerd.

De catalogus wordt afgesloten door afbeeldingen van enkele handtekeningen en signaturen van de schilders, registers van namen en van onderwerpen uit de collectie, als ook door een samenstelling van veranderde attributies van 25 schilderijen. Het geheel is zeer zorgvuldig bewerkt en uitgegeven.

Zoals gezegd, vindt men in de collectie van de ‘Laaglandse’ schilderkunst in het Nationaal Museum in Wrocław niet veel ‘grote’ schildersnamen – toch is zij noemenswaardig als één van de zichtbare tekens van de cultuur uit de Lage Landen in onze stad. En de hier besproken catalogus van Bożena Steinborn is zelfs meer dan alleen noemenswaardig: het is voor mij als het ware een toonbeeld van hoe een museale catalogus geschreven moet worden.

Stefan Kiedroń

Frits van Oostrom, *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*, uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2006, 640 pp.

Met het boek *Stemmen op schrift* opent Frits van Oostrom een nieuwe reeks over de nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis – een grootschalig project, waaraan 9 Nederlandse auteurs betrokken zijn en dat in 2010 afgerond wordt met als resultaat een breed overzicht van de geschiedenis van de Nederlandse literatuur in 8 uitgebreide delen.

Het boek beslaat een periode van de vroege Middeleeuwen, de tijd van zowel de Oud- (van voor 1200) als de Middelnederlandse literatuur (van 1200 tot 1300). Van Oostrom begint zijn verhaal ergens in de 8ste eeuw met een verwijzing naar de ‘Friese Homerus’ Bernlef en rondt af omstreeks 1300 met Jacob van Maerlant, de Vlaming op het Hollandse hof, een onvermoeide tegenstander van de literaire ‘boerden’ [verzinsels]. Met de auteur maken we een boeiende reis door die magische tijden en maken we kennis met belangrijke literaire processen. De literatuur maakt voor onze ogen een gewaagde overstap van oraliteit naar schrift, het Nederlands (‘plebeia lingua’) weet een soevereine positie te verkrijgen ten koste van het Latijn, en boeken maken wordt een doordacht systematisch proces met een steeds grotere omvang en invloed. Van Oostrom leidt ons langs verschillende paden en biedt een zeer gevarieerde blik op de vroege middeleeuwen aan. Hij interpreteert feiten (of in vele gevallen vage hypothesen) uit een filologisch en vooral cultuurhistorisch standpunt. Zijn doel is doodsimpel. Van Oostrom poogt met zijn boek een discours over de Middeleeuwen gaande te houden.

Stemmen op schrift is een belangrijke synthese van de Oud- en vooral Middelnederlandse literatuur. Belangrijk om twee redenen. Ten eerste: met dit boek is Van Oostrom pas de achtste auteur die zich sinds 1855 (toen verscheen de eerste Nederlandse literatuurgeschiedenis van Jonckbloet) met een brede literatuurhistorische synthese op het gebied van de medioneerlandistiek waagt. Ten tweede: *Stemmen op schrift* ordenen het verspreide gedachtegoed over de Nederlandse middeleeuwen sinds ongeveer 1970 (toen kregen de lezers de laatste Nederlandse literatuurgeschiedenis van Knuvelder in handen) en daarmee dicht het boek een kloof tussen de stand van de wetenschap over de literatuur en cultuur der Middeleeuwen van toen en van nu.

Het boek staat vol metaforen en mysteries. De Middelnederlandse cultuur ‘onderdompelt ons met voor ons nauwelijks invoelbaar gemak in wisselbaden’ en het eclectisme van de Nederlandse ridderromans, waarin een steeds terugkerend aantal figuren optreedt noemt Van Oostrom ‘een ridderlijke potpourri.’ Bij de auteur van *Stemmen op schrift* zien we enorme eerbied voor de tijdsafstand van de besproken periode. Geen superioriteitsgevoel van een deskundige die dankzij de moderne wetenschappelijke middelen alles lijkt te weten. Eerder is hij iemand die af en toe radeloos voor de Middelnederlandse reuzenromans staat (met als voorbeeld, uit de periode voorafgaand aan die van de hoofse epiek, de *Roman de Lorreinen* met in totaal 190.000 verzen!). Met vlijt probeert hij ze te ontcijferen of (zoals andere voorbeelden uitwijzen) in een geheel samen te voegen. Van Oostrom voorziet niet elke vraag van een antwoord. Liever laat hij de kwestie open, waarmee hij de mysteries van de Nederlandstalige literatuur respecteert en daarmee ook een discussie bevordert, wat het hoofddoel van zijn boek automatisch realiseert.

Van Oostrom raakt veel kwesties aan. Een boekbespreking biedt geen ruimte voor een uitgebreide analyse, daarom beperk ik me tot twee aspecten van het boek. Het eerste aspect is de relatie tussen literatuur, schrijvende milieus en literaire archetypen die in de vroegste literatuur aan bod komen. Het tweede betreft de cultuurliteraire verschijnselen die het begin van de Nederlandse literatuur aanstippen.

Het onderzoek van Van Oostrom betreft dus de milieus, waar de vroegste vormen van literatuur zijn ontkiemd of waaraan de eerste literaire verhalen werden gewijd. Moedige ridders, kluizenaars die helemaal van de wereld afgesloten, in een volkomen ascese leven, en vlijtige monniken (of hun vrouwelijke pendanten zoals bijvoorbeeld de begijnen) bevolken het boek van Van Oostrom. Hij reist met de lezer mee door oude kastelen, zoals het kasteel in Ardres (ten Zuidoosten van Calais), waar de graaf van Wijnen – Ernout voor een storm schuilde en samen met zijn drie metgezellen de tijd doodde met een brede keuze aan verhalen over geschiedenis, ridders en tovenaars. In dat oord, ergens rond het jaar 1180 zou de hoofse epiek zijn eerste gestalte gekregen hebben. Met Van Oostrom werpen we ook een snelle blik in de kluizenaarshuisjes, bewoond door de voor de oudste literatuur archetypische figuren zoals Sint Maria (van een heiligenleven *Sente Maria Egyptiaca* uit 1290) die bijna een halve eeuw in een woestijn leefde in een gewaad, gevormd door haar eigen haren. We zijn ook te gast in een klooster – ‘schola dilectionis, schola caritatis’, het meest ontwikkelde centrum van het Nederlandse literaire bedrijf. De geschoolde stijl van de klerken drukte een zware stempel op de oudste literatuur. Uit het klerikale milieu rond de Duitse keizers in het Rijnland werd het model van de ‘hovesheit’ (hoofsheid) overgedragen (via de door Jaeger genoemde ‘courtierbishops’). Benedictijnen (de auteurs van bijvoorbeeld *Boec der minnen* – een representant van de bruidsmystiek), franciscanen die sinds 1250 in de literatuur een goed middel zagen om hun idealen te verspreiden, en cisterciënzers die aan de eerste Europese schrijfster in de volkstaal, Beatrijs van Nazareth uit Brabant, opvoeding boden, waren in de Middelnederlandse literatuur vanaf het begin sterk vertegenwoordigd. Van Oostrom laat ons ook in de begijnenhoven binnen, in het milieu van mulieres religiosae, met de Brabantse mystica Hadewijch in het centrum – de eerste Nederlandse auteur, van wie het verzameld werk werd aangelegd en die als de meest mysterieuze Nederlandse schrijver aangeduid kan worden (misschien op Willem na, de auteur van het meest virtuele werk in de Nederlandse literatuur, *Madoc* genoemd). In het geval van Hadewijch (in het boek is er sprake van ‘zaak-Hadewijch’) ontbreekt alles wat de literatuurgeschiedenis voor een synthese behoeft: er

bestaan geen duidelijke grenzen van haar literaire activiteit (Van Oostrom bepaalt het toppunt van de literaire loopbaan van Hadewijch voor ca. 1250, W. Scheepsmas daarentegen ziet haar pas in de 14de eeuw), geen zekerheid van haar juiste benaming (Van Oostrom stelt een gewaagde hypothese dat onze Hadewijch evenzo goed onder de naam Heilwig op de literaire Parnas te voorschijn kwam, maar dan pas in de eerste helft van de 14de eeuw!) en ook geen transparante ideeënwereld (in het boek van Van Oostrom evolueert Hadewijch van een trouwe dienaar van de moederkerk tot zelfs een ketter!). De auteur van *Stemmen op schrift* laat ook de burgers de revue passeren. Incidenteel, maar toch belangrijk is de binnenkomst van de Laaglandse burger in de eerste literaire verhalen. Zo worden sommige werken naar de burgerlijke stand gemodelleerd. In de Nederlandse bewerking van een Oudfrans riddergedicht *Guillaume d'Orange – Willem van Oringen* (door Claes van Haerlem) vinden we veel referenties aan de laken- en specerijenhandel. In *Perchevael*, de vertaling van het werk van Chrétien de Troyes (uit ca. 1175) zien we een beeld van het bedrijvige, 13de-eeuwse Brugge, met gedetailleerde beschrijving van verschillende ambachten rond de ridderlijke burcht. In een andere Middelnederlandse ridderroman gebaseerd op het Franse origine – *Flovent* (ontstaan kort na 1200) speelt de burger zelfs een cruciale rol. Rigant, een poorter van de stad Laon redt de voorvader van Karel de Grote Clovis uit de penibele omstandigheden. De parvenu wordt daarmee voor de eerste keer naast de ridder in de literaire hiërarchie geplaatst. Opmerkelijk genoeg is het feit dat de burger in de Franse versie gewoonweg ontbreekt.

De literatuur wordt in het boek van Van Oostrom langzamerhand een bedrijf, een doorwrocht systeem dat de mensen niet alleen maar van plezier, maar vooral van leerstelling voorziet. Van Oostrom ziet in het proces van boeken schrijven een kostbaar reuzenwerk van duizenden kopiisten, bewerkers, dichters, vertalers en klerken die een belangrijke functie van culturele intermediairs bekleedden aan de grens tussen Romaanse en Germaanse cultuur. De Nederlandse literatuur zal van begin af liever navolgen dan creëren en dat wordt een van haar vaste karaktertrekken. Van Oostrom benadrukt het feit dat die navolging van vooral Franse voorbeelden nooit slaafs was, maar geeft ook toe dat de cruciale Europese literaire werken altijd buiten het Laaglandse gebied (hoe moeilijk te begrenzen dan ook) zijn ontstaan, met als voorbeelden het Engelse *Beowulf* (ca. 1100), het Duitse *Hildebrandslied* (ca. 830) of de Scandinavische *Edda* (opgetekend ca. 1200).

Literatuur krijgt haar vorm en omvang door een vlijtig werk van brede intellectuele kringen, maar steeds wordt aan het individuele aspect herinnerd. Van Oostrom geeft veel ruimte aan alle toppers van de Middelnederlandse literatuur die vele pagina's van het boek beslaan: de Maaslandse dichter Hendrik Van Veldeke (ca. 1170–1190), de mystieke visionaire Hadewijch (13de eeuw), Willem (ca. 1260) die behalve de reeds genoemde 'virtuele' *Madoc* om zijn dierenverhaal *Van den vos Reynaerde* bekend was, een 'vrouwelijke troubadour' Beatris van Nazareth (1200–1268) en de grote didacticus Jacob van Maerlant (1230-1293).

Het vaakst voorkomende woord in *Stemmen op schrift* van Van Oostrom is het woord 'het, respectievelijk, de eerste'. Daarmee probeert de auteur een antwoord op een moeilijke, maar substantiële vraag te geven: hoe is de Nederlandse (geschreven) literatuur eigenlijk begonnen. Het verhaal begint rond het jaar 900. Toen verschenen de *Wachtendonckse psalmen* met de Oudnederlandse of beter gezegd Neder-frankische (de taal van het Maas-Nederrijngedebied) boventiteling bij de Latijnse psalmwoorden. Van Oostrom maakt echter op zoek naar het eerste een sprong in het verre verleden. In het boek van Tacitus (*Origine et situ Germanorum*) uit de 1ste eeuw n. Chr. vinden we het oudste Nederlandse woord 'wad' of 'wadda' in de Latijnse vernis. Het eerste (Oud) Nederlandse boek dateert uit ongeveer 1100. *Williram* is een creatieve bewerking van een commentaar op het Hooglied, ontstaan in de abdij te Egmond. De voorvader van latere generaties van Veldekes, Willems en Van Maerlants is Galbert van Brugge die rond 1127 een relaas over de moord op Karel de Goede, graaf van Vlaanderen schreef. Zijn taal was echter Latijn. Van Oostrom schenkt veel aandacht aan de eerste dichterlijke poging in het Nederlands. Het mysterieuze verhaal over de eerste Oudnederlandse zin (*Hebban olla vogala nestas hagunnan, hinase hic enda thu*) getuigt van de poëtische geest van zijn auteur (een Vlaamstalige monnik) en de brede invloed van de Vlaamse intermediairs in het

middeleeuwse Europa (het zinnetje is in het Engelse Rochester gepend). Nog verder moest men de eerste Zuid-Nederlandse evangelievertaling zoeken (13de eeuw). Die werd door de medioneerlandist C. C. de Bruin in Sint-Petersburg gevonden! Met *Sint Servaas* van Hendrik van Veldeke zien we het eerste hagiografische werk in de volkstaal (1170-1180) en vermoedelijk ook het literaire debuut van de auteur. Op het gebied van het Middelnederlandse proza steken vrouwelijke schrijvers mannen de loef af. Beatrijs van Nazareth kent geen pendant in de Europese literatuurgeschiedenis. Zij is de eerste mystieke schrijfster in de volkstaal (het Brabants). Met Jacob van Maerlant (de auteur van de eerste medische encyclopedie in de volkstaal – *Der naturen bloeme* uit 1270) en Willem krijgen we daarentegen voor het eerst in de Middelnederlandse literatuur volle zekerheid betreffende auteurschap van de boeken. Beide auteurs beginnen hun werken met eigen naam.

Met *Stemmen op schrift* kunnen we de ontwikkelingsgangen van de Nederlandse literatuur nagaan. Van de orale literatuur van de blinde zanger Bernlef tot en met de didactische literatuur van de echte vakmanschrijver Jacob van Maerlant. Van een penneproef met zijn 13 woordjes tot het omvangrijke (meer dan 16.500 verzen), voor die tijd moderne, wetenschappelijke bestiarium in een aristotelische sfeer. Van literatuur die de rol van souffleur van het Latijn speelde tot literatuur van de eerste stem, uitgesproken door een zelfbewuste kring van de Nederlandse schrijvers. *Stemmen op schrift* zijn daarmee een prachtig prelude voor de volgende delen van deze literatuurhistorische reeks.

Jan Urbaniak